

הרב משה צבי נריה זצ"ל*

איסור טלטול מוקצה - נוסף על איסור אכילת מוקצה או נובע ממנו?

- א. החקירה והנפקא מינה
- ב. ראייה מספק מוכן
- ג. ראייה ממשקין שזבו ומטלטול ביצה
- ד. איסור אכילה בספק מוכן ובמשקין שזבו
- ה. דחייה בידים לר' שמעון
- ו. ראייה משיטת רב
- ז. החילוק בביצה בין מוקצה לבין משקין שזבו

א. החקירה והנפקא מינה

יש לחקור אם איסור הטלטול שבמוקצה הוא תולדה מאיסור האכילה, והיינו איסור האכילה, שבגלל היותו מוקצה - הוריד ממנו תורת אוכל וממילא נאסר בטלטול, או שמא לעולם נשארה תורת אוכל גם במוקצה והיה ראוי לו להיות מותר בטלטול מהאי טעמא, אלא שכך היתה תקנת חכמים [או דין דאורייתא דהכנה] לאסור המוקצה גם בטלטול. והנה למאן דאית ליה מוקצה, אין נפקא מינה בדבר, דכל שנאסר באכילה, גם לא מטעם מוקצה, הופך להיות ממילא מוקצה, ואסור בטלטול. ואפילו אם ראוי לדבר אחר, הרי כיון שעמד לאכילה, הנה הקצאתו לאכילה שללה ממנו בשעתה כל הכנה אחרת, ולבסוף כשנאסר באכילה – חל עליו איסור מוקצה מכל וכל, וממילא נאסר בטלטול. ברם למאן דלית ליה מוקצה, הנה אם נאמר שכל שנאסר באכילה ירדה ממנה תורת אוכל הוי כאבנים ואף הוא אסור בטלטול, ברם אם נאמר שתורת אוכל נשארה עליו גם אם נאסר באכילה, הנה איסור טלטול אין כאן, דהרי לית ליה מוקצה ואין כאן שום סיבה לאוסרו בטלטול. וביחוד כשראוי לאיזה צורך אחר, ודאי שאין בו כל מקום לאיסור טלטול.

ב. ראייה מספק מוכן

ויש להביא ראייה לכך שאיסור הטלטול הוא תקנת חכמים עצמאית נוספת על איסור האכילה, מביצה כד, ב, דרבן גמליאל מפרש בספק מוכן שמוותרים בטלטול, אע"ג שאסורים באכילה, והרי לנו שלא איסור אכילה גורם לאיסור טלטול, אלא איסור נוסף הוא, ולא עוד

* מאמר זה, שהוא מבוא ללימוד הלכות מוקצה, נכתב ע"י הרב באייר תשי"ט, והוא מובא כאן בשינויים קלים בלבד. חלק מהשינויים והתוספות נעשו על פי טיוטות שנרשמו ע"י הרב (ברובן כנראה לפני כתיבת המאמר) וחלקם נעשו ע"י אייל פישלר ומדעתי, על מנת להבהיר את הדברים ולהקל על רצף הקריאה.

אלא שבפירוש יוצא כך מפירוש רש"י שם (ד"ה לקבל): "דכולי האי לא אחמור [רבנן] בספק מוכן דלתסרו בטלטול אבל באכילה לא שרינהו רבן גמליאל" ומשמע שבדאי שאינו מוכן הרי זו חומרא מיוחדת של רבנן. דאי לא תימא הכי, מה איכפת לן שהאיסור הוא מחמת ספק, כיון שבמציאות יש כאן איסור אכילה היו הדגים צריכים להיות אסורים גם בטלטול. ואע"ג דלא קיימא לן כרבן גמליאל אלא כר' יהושע דספק-מוכן אסור, ואפילו בטלטול, ברם זו למדנו בינתיים שאיסור הטלטול אינו תולדה מאיסור האכילה, אלא חלק מקביל מחומר שהחמירו חכמים במוקצה.

ג. ראייה ממשקין שזבו ומטלטול ביצה

ועוד ראייה מדברי התוס' שבת מה, ב (ד"ה דאית ביה ביצה) דר' יוחנן סובר אליבא דר' שמעון שבמשקין שזבו יש רק איסור אכילה ואין איסור טלטול, וחזינן בפרוש דמאן דלית ליה מוקצה דסבירא ליה דאיסור אכילה (משום משקין שזבו) כשלעצמו אינו מוריד תורת-אוכל ואינו יכול לשמש אב לתולדת איסור טלטול. ובמוקצה יש תקנה מיוחדת לאסור גם הטלטול בנוסף לאכילה¹.

ולכאורה, קשה על כיוון זה, ממה שמצינו שהקשו בגמרא (ג, ב), על רב יוסף ורב יצחק דסבירא להו דביצה אסורה משום פירות הנושרין ומשקין שזבו, מברייתא דביצה אין מטלטלין אותה וכו', ומשמע שאף הם מודים באיסור טלטול, ומשמע דאיסור אכילה הוא הגורם לכך – הנה זו כבר הקשה הגאון רעק"א ז"ל בחידושי ריש ביצה על דברי התוס' בשבת (שם) ותירץ דתוס' אמרו זאת בשיטת ר' שמעון ואילו רב יוסף ורב יצחק (וכן הברייתא) בשיטת ר' יהודה קיימי, ולר' יהודה כל שנאסרה מחמת משקין שזבו הוה ליה מוקצה ושוב אסורה גם בטלטול משום מוקצה² ולפי זה לא איסור האכילה גרם באופן ישיר לאיסור הטלטול, אלא האיסור פעל כאן דין המוקצה (כמו שכתבנו בפתיחה, למאן דאית ליה מוקצה). אבל לר' יוחנן נהי דמוקצה מחמת איסור אית ליה³, ובמשקין שזבו הוא מוקצה מחמת איסור-דרבנן, אבל הואיל וראוי לסמוך בה כרעי המטה, עדיין תורת-כלי עליה ולכן מותרת בטלטול⁴, אע"ג שהיא אסורה באכילה מטעם מוקצה מחמת איסור.

1. אלא שעדיין צ"ע, שמא החילוק לר"ש הוא משום שמוקצה מוריד תורת-אוכל - ולא בגלל התקנה - ואילו גזירה דמשקין שזבו אינה מורידה תורת אוכל.
2. זו לשון רעק"א: "וי"ל דלר' יהודה דאית ליה מוקצה גם בעומדת לאכילה, אחרי שאסרו חז"ל להביצה משום משקין שזבו לענין אכילה, ממילא אין שם אוכל עליה... ואסורה ממילא גם לשאר תשמישים דחזו להו... משום מוקצה, כיון דבין השמשות בעוד שהביצה בתרנגולת שם אוכל עליה וכשנולד ונאסר באכילה פקע שם אוכל ממנה...".
3. כמבואר בהמשך הסוגיה בשבת מה, ב.
4. ורעק"א הקשה ותירץ כן לפי שיטת ר' שמעון עצמו: "וא"ת והא גם לר"ש כל אוכל שאינו ראוי לאכילה ביו"ט הוי כמו אבנים, דמודה ר"ש דהוי מוקצה, אף דאבנים נמי חזי לכסות בהן כלי, מ"מ כיון דאין תורת-כלי עליהן אסורים משום מוקצה, וא"כ ה"נ באוכלין שא"א לאוכלן... ויהיה אסור גם לר"ש. י"ל דביצה מכח שקליפתה קשה ומהדרך לסמוך עליה - קצת תורת-כלי עליה...".

ברם מדברי הגרעק"א נסתרת הראיה מהתוס' הנ"ל, דלפי דבריו שעל ביצה שנאסרה באכילה משום משקין שזבו נשארה תורת כלי ומהאי טעמא הותרה בטלטול (לפי ר' יוחנן), הנה עד כאן לא נאמרו דברי התוס' אלא בביצה שראויה לסמוך עליה, אבל בשאר אוכלין דלא שייכא בהו תורת-כלי כל שאינם ראויים לאכילה מאיזה טעם שהוא, ניתן לומר שבאמת ירדה מהם תורת-אוכל ואסורים בטלטול.

אלא שלכאורה קשה על הגרעק"א מהסוגיה של אושפיזכניה דרב אדא בר אהבה (ביצה ד, א) "אפילו ר' יוחנן לא קא שרי אלא לגומעה למחר אבל ביומיה לא", ופירש רש"י: "ואפילו בטלטול" - והרי כיון שר' יוחנן סבירא ליה כר' שמעון, והשתא שביצה תורת כלי עליה מאי טעמא תהא אסורה בטלטול?

ונראה דבמס' שבת שהוא רוצה לטלטל הקינה של תרנגולת לצרכיו, הרי כיון שתורת-כלי על הביצה, שיכול לסמוך בה כרעי-המטה, שוב אין הקינה נעשית בסיס לדבר האסור שהרי יכול ומותר לטלטל גם את הביצה עצמה לצרכיו - מה שאין כן הכא במס' ביצה, דהן אמנם הכא אילו היה רוצה לטלטל הביצה שנולדה ביו"ט ולסמוך בה כרעי המטה שפיר דמי לר' יוחנן אליבא דר' שמעון, ברם הוא אינו רוצה בזה כלל אלא רוצה לצלותה לצורך אכילת-מחר, וגלי דעתיה דרוצה באכילתה, ובזה גופא **דחייה בידיים** מתורת-כלי והשתא שנסתלקה מעליה תורת-כלי מודה גם ר' יוחנן אליבא דר' שמעון שכל טלטול לצורך אכילה אסור בה, כיון שאסורה היום באכילה והוא כאבנים.

ד. איסור אכילה בספק מוכן ובמשקין שזבו

ומה שהבאנו ראייה מספק מוכן, אפשר דאינו דומה למשקין שזבו, דאינו איסור ממש בגופו, אלא דומה ל'אריה רביע עליה', והיינו שהספק אוסרו [ודמיה לבית שנפחת (ביצה לא, ב) שכיון שגם בהכנת הפירות שבבית לא היה שום איסור בגופם הרי כשנפחת הבית ונפתח - הותרו הפירות], ומהאי טעמא אע"ג שיש איסור אכילה בספק-מוכן, אין איסור אכילה זה גורם להורדת תורת-אוכל ולתולדת איסור טלטול [ולא אזלינן בתר המציאות העובדתית שסוף סוף הוא אסור באכילה], ורק משום כך מתיר שם רבן גמליאל בטלטול. אולם, במה שנאסר משום משקין שזבו איסור האכילה מוריד תורת-אוכל מן החפץ ואם אין עליו תורת-כלי מחמת שימוש אחר משום שאינו ראוי או שדחייה מתורת-כלי בידיים - איסור האכילה יגרור אחריו גם איסור טלטול.

ועוד דאפשר לומר, דעד כאן לא אמרנו שאיסור אכילה מטעם אחר הופך לאיסור מוקצה, אלא במשקין שזבו שהאיסור הוא מוחלט, מה שאין כן באיסור אכילה שבא מחמת **ספק** מוקצה, אין לומר שכיון שבמציאות יש כאן איסור אכילה ממילא הופך הדבר ל**ודאי**-מוקצה.

[ברם, כפי שכתבנו מפשטות לשון רש"י נראה דרק ודאי מוקצה אסרו חכמים טלטולו, ואילו ספק מוקצה לא אסרו, והיינו משום שזה איסור נוסף].

ה. דחייה בידיים לר' שמעון

ולפי הסברות הנ"ל יש להבין עניין נוסף:

הנה בשבת מה, ב התוס' (ד"ה אין לנו וכו') ציינו שכדי לאסור במוקצה מחמת איסור מצריך ר' שמעון דחייה בידיים, וצ"ע מרש"י בביצה כד, ב, שכתב דלר' שמעון כל שמחובר לקרקע דומה לגרוגרות וצימוקים⁵ – אע"ג דלכאורה אין שם דחייה בידיים – ומאי שנא? ונראה, דבביצה איירינן לענין אכילה, ובכה"ג מספיק דין המוקצה עצמו לאוסרו באכילה, אבל בשבת איירינן לענין איסור טלטול, ולזה אין המוקצה עצמו מספיק ובעינן גם דחייה בידיים.

וטעמא דמילתא, דלר"ש אין המוקצה (או איסור האכילה) מוריד מתורת-אוכל, וכל שלא ירדה ממנו תורת-אוכל מותר בטלטול, ורק בדחייה בידיים ירדה על ידי זה תורת-אוכל ובכי האי גוונא אסור גם בטלטול.

ולפי זה במשקין שזבו, אין לנו צורך לומר דהיתר הטלטול בא בגלל תורת-כלי שבביצה, כמו שכתבנו קודם לפי הגרעק"א, אלא משום דהתם גם אם יש בה מוקצה מחמת איסור לר' יוחנן, אבל דחייה בידיים אין שם, ולכן מותרת בטלטול לר' שמעון (שכן לפי ר"ש לא היתה תקנה מיוחדת במוקצה לאסרו בטלטול והוא נאסר רק בהורדת תורת-אוכל ותורת-כלי ע"י דחייה בידיים).

ו. ראייה משיטת רב

ומשיטת רב (שבת קכח, א) דרב סבירא ליה כר' יהודה באכילה וכו' שמעון בטלטול, גם כן נראה שהכוונה היא כמו שכתבנו, דאם נאמר דכל שנאסר באכילה ירדה ממנו תורת-אוכל, מ"ט נתירנו בטלטול והיאך יתחלקו הדברים? אלא שרב הבין שגם ר' יהודה סובר דתרי מילי נינהו, והיינו דאיסור טלטול איסור נוסף הוא במוקצה, ולא תולדה של איסור אכילה, כיון שהאיסור לא הוריד כלל תורת-אוכל, וקיבל דעת ר' יהודה לגבי איסור אכילה ודעת ר' שמעון לגבי הטלטול, והיינו שגם הדברים הנאסרים באכילה אפילו לר' שמעון – בטלטול מותרים – אכן בדברים שדחינהו בידיים, בכי האי גוונא ירדה תורת-אוכל מן האוכל ותורת-כלי מן הכלים, וגם לרב אליבא דר' שמעון יהיה איסור טלטול קיים⁶.

5. ד"ה אם יש: "ומחובר כגרוגרות וצימוקים דמי מדלא לקטן מאתמול אקצינהו מדעתיה".
6. ובאמת במוקצה מחמת איסור לאכילה לא בעינן דחייה בידיים לר' שמעון. וכרש"י כד, ב דמחובר כגרוגרות וצימוקים דמי (והביאו בתוס' ג, א, ד"ה "גזירה שמא יעלה ויתלוש").

ז. החילוק בביצה בין מוקצה לבין משקין שזבו

והשתא מבואר החילוק בין מוקצה למשקין שזבו, דבמוקצה דדחיה בידיים יש גם איסור טלטול, אבל במשקין שזבו שאין שם דחיה בידיים ליכא איסור טלטול, ולא משום שנשארה שם תורת-כלי, כמו שנדחק ותרץ הגרעק"א.⁷ ולפי רעק"א קשה, שכן לפי דבריו, גם בביצה שאכילתה אסורה מחמת איסור וגם דחיה בידיים עדיין יהיה הטלטול מותר גם לתוסי', שהרי מתורת-כלי לא יצאה. ומ"ט אסר רב אדא בר אהבה הביצה בטלטול בשבת? וכמו שהקשה הפני-יהושע (ביצה ד, א ד"ה בגמי אשפזכניה, ע"ש). אך לפי דברינו מתורצת קושית הפני יהושע, דהתם⁷ איירינן במטלטל הקינה, שלא תעשנה הביצה לבסיס לדבר האסור, וכיון שהביצה ראויה לדבר אחר, כיון שגם היא עצמה מותרת בטלטול לצורך אותו דבר (דממנו לא הוקצה ולא בטלה הכנתו), על אחת כמה וכמה שאינה אוסרת הקינה, אבל במס' ביצה שרוצה לטלטל הביצה לצורך אכילה, אכילת מחור, זה אסור גם לר"י אליבא דר' שמעון, דלאכילה הוא מוקצה גמור (מחמת איסור) ואסורה אף בטלטול⁸.

7. בשבת מה, ב.

8. ועיין מה שכתב הגאון ר' יצחק אלחנן ספקטור בשו"ת באר יצחק סי' יח ענף ג' שהביא בשם הפני"י עצמו שתרץ דדברי התוס' בשבת הם רק לפי הסלקא דעתין "משא"כ למסקנת הגמי' בשבת דבמוקצה מחמת איסור מודה ר' יוחנן דאסור, לכן כיון דאסורה באכילה משום משקין שזבו הוי מוקצה מחמת איסור ואסור בטלטול... והקשה על תירוצו זה מתוסי' שם בד"ה אין לנו שכתבו דר' יוחנן פסק כר"ש בנבילה לכלבים משום דלא דחייה בידיים אבל היכא דדחייה בידיים ס"ל כר' יהודה. וא"כ ביצה דלא דחייה צריכה להיות מותרת! - נלענ"ד לתרץ דברי הפני"י, דהתם דמטלטלה לצורך הכלבים, היינו דוקא משום דלא דחייה בידיים דאילו דחייה היתה הנבלה אסורה בטלטול גם לצורך כלבים, אבל אילו היה רוצה לטלטלה לצורך אדם, היתה אסורה גם בלי דחייה בידיים, דלגבי זה מספיק המוקצה מחמת איסור [משא"כ לכלבים, הרי לגביהו אינה מוקצית מחמת איסור. וצ"ע בזה].
ומה שפ"י הגאון ר' יצחק אלחנן ספקטור בשיטת התוס' (שמה שאמר ר' יוחנן בדף ד, א הוא לגבי איסור הצלייה ולא הטלטול) - דלא כפירש"י - צ"ע מצל"ח שם ד"ה שם אבל ביומי' לא, שכתב שלר' יוחנן דלית ליה הכנה דרבה שפיר צרכי שבת נעשים ביו"ט. ע"ש.